

Etymologiaisia lisiä.

4. Suom. *kiuas*, *kiukaa*.

FUF 7, s. 128 kansatieteilijämme U. T. SIRELIUS selitti suom. sanan *kiuas*, ven.-karj. *kiugoa*, aun. *kiuguva* alkuperäiseksi ims. sanaksi (< **ki-vikota* 'Steinzelt') ja vertasi sitä samantapaiseen mordv. uuninimitykseen (*pāna-kud* 'Feuerzelt'). Kielelliseen puoleen nähden hän kysyi Heikki Ojansuun mielipidettä, eikä tällä ollut yhdistelmää vastaan äänteellisessä mielessä mitään muistuttamista.

Sanan äänneasu onkin verrattain yksinkertaisesti selitettävissä. Itäsuomalainen sisäheittainen heikon asteen vartalo saattoi yleistyä nominatiiviin, joten *kivikodasta* saatiin kantasana *kivko^{va}*, *kiugoa*, *kiukaa* (tässä muodossa myös LÖNNROTILLA) jne. Kehityksessä oli seuraava aste *-s*-loppuisten analogian mukaan nimentö *kiuas* (kuten *varas* ~ *varkaan*). Tällaisesta vartaloiden analogisesta siirtymisestä nominatiiviin — kun sanan alkumerkitys on unohdettu — on suomenkin kielessä viljalti esimerkkejä (mainittakoon esim. tämän kirjoittajan teoria suom. *tienoo* sanasta, Vir. 1939, s. 375—7).

Tätä teoriaa tuntuu näennäisesti sotkevan vepsän (ja lyydin) samaa merkitsevä *kiudug*, *kivdug*, vart. *kiuduga-*, *kivduga-*. Mielestäni se kuitenkin itse asiassa tukee sitä, kun ottaa huomioon eräät vepsäläiset äänteenmuutokset. Käytän seuraavassa lähteenäni LAURI KETTUSEN kirjaa »Löunavepsa häälik-ajalugu» I—II, jonka sivulukuihin tässä sulkeissa viittaaan.

Sana on ilmeisesti yhdyssana, jonka alkuosa on *kivi*, kuten Kettunenkin huomauttaa (II 17, 46). Alkeellisia rovauunin nimityksiä, joissa 'kivi' on johdannaisena, on muissakin kielissä (esim. pohj.-ven. *каменка* 'Ofen übh.; Notofen aus Feldsteinen; Badstubenofen; Riegenofen', vrt. tämän kirjoittajan artikkeleita SUST 48, s. 148, FUF 26, s. 128; samasta slaavilaisesta lähteestä on peräisin myös unk. *kemence*. Lisäksi voidaan huomauttaa muinaispreussin sanasta *stabni* 'Ofen': *stabis* 'Stein' (*malunastabis* 'Mühlstein).

Sanan loppuosa on tuskin *tukka* 'läjä', kuten Kettunen (II 17) selittää, vaan vepsän *koda*. Sisäheittotietä (II 46) ja *k*:n muututtua sanan sisässä soinnillisten äänneiden välissä *g*:ksi alkuperäisestä yhdyssanasta tuli **kivgoda*, loppuheiton jälkeen (II 52) **kivgod* ja seuraavan tavun, tosin sporadisen, *o*>*u* muutoksen (II 25) jälkeen **kivgud*. Kun sana oli näin paljon muuttunut alkuasustaan ja alkumerkitys jo aikoja sitten unohdunut, ei *g*:n ja *d*:n metateesikaan ihmetytä. Siis päädyttiin muotoihin

kiudug ja *kiūdug*. — Sana *kiudug*, vart. *-a*, tavataan Kujolan sanakirjan mukaan myös lyydissä Kontupohjan Kortašin kylässä.

Karjalais-suomalainen **kivikota* lienee lähteenä myös koltanlapin (Suonikylä) sanalla *keugan*, jonka T. I. ITKONEN johtaa aiemmasta muodosta **kiukona* (VILKUNA KSVK 25—26, s. 274), miten sitten sen *n* selittyneekin. Genetiivimuodosta yleistynyt?

5. Suom. *piika*.

Kuten tiedämme, yllä mainitulla sanalla on ollut kielessämme nykyisin tavattavasta eriävä merkitys, yleensä 'nuori tyttö, neito, neitsyt'. Tätä merkitsevänä se esiintyy vanhassa raamatunkielessämme, kansanrunoissamme, osittain vielä kansanmurteissamme sekä kauempana ainakin virossa (*piiga*). Se on tietysti yhdistettävä skandinaaviseen sanaan, joka muinaisruotsissa kuului *pika*, *piġha*, nyt *piga*, tanskassa *pige*. Nykyruotsissa, samoin kuin suomessa, sana on saanut pejoratiivisen merkityksen 'palvelijatar', suomessa luultavasti ruotsin kielen vaikutuksesta. Joka tapauksessa tällaisia pejoratiivisia merkityksensiirtoja on todettavissa eri kielissä paljonkin. Verrattakoon esim. tanskan *pige* sanaan, jolla on vieläkin 'tytön' merkitys, sanaa *Dreng* alk. 'sotilas, sankari', myöh. 'mies, poika', jonka vastineet ruotsissa (*dräng*) ja suomessa (*renki* < ruots.) tarkoittavat 'miespalvelijaa'. Länsieurooppalaisissa kielissä on useita sanoja, jotka ovat alunperin merkinneet ylhäistä henkilöä, mutta vähitellen säätykierron kehittyessä siirtyneet alempiarvoisille (*herra*; ransk. *madame* < lat. *mea domina* > > suom. *matami* jne.).

Piika sanan alkuperästä on esitetty aivan vastakkaisia mielipiteitä. Aikaisemmin sitä on pidetty skandinaavisena sanana, mutta jo SAXÉN ja NOREEN tulivat lainasuunnan suhteen päinvastaiseen tulokseen, ja siihen mielipiteeseen SETÄLÄkin tuntuu kallistuvan (FUF 13: 425). Kuitenkin sanojen kaukaisempi etymologia on ollut tuntematon, joten rohkenen tässä esittää arvelun, että sekä skand. että ims. sana palautuvat seuraavaan yhteiseen lähteeseen.

Olen aikaisemmin (KSVK 25—6: 194—205, FUF 29: 190—194) esittänyt ajatuksen, että kun skandinaavien ja itämerensuomalaisten esiisät n. 700—1000 jKr. kävivät viikinki- ja kaupparetkiä itään, ennen kaikkea silloiseen mahtavaan kauppavaltioon Volgan Bolgariaan, sieltä kulkeutui kulttuurivaikutteiden mukana eräitä itämaisia sanojakin kielimme. Volgan bolgaarien jälkeläisten tšuvassien kielestä löytyy myös *piika* sanalle merkitysoptillisesti ja äännehistoriallisesti täysin puolustettava etymologia.

Tšuvassissa on sana *piče*, jonka nykyinen merkitys on PAASOSEN sanakirjan mukaan 'Dame', siis 'herrasnainen', Jegorovilla 'neiti, ylhäistä alkuperää oleva tyttö; kaunotar'. Sanalla on vastineensa useissa, varsinkin itäisemmissä turkkilaiskielissä, esim. Kazanin ja Tobolin murteissa, kazak- ja karakirgiisissä, turkmeenissa ja tšagataissa muodoissa *bikä*, *bijke*, *biqa* ja merkityksissä 'ruhtinatar, aatelinainen, ylhäinen nainen, rouva, emäntä, neito' jne.

Sanan alkuperä on selvä: < *beg* 'ruhtinas, ylhäinen herra, herra yleensä' (alkuaan kiinalainen sana, kuten yleensä vanhat turkkilaiset tittelit) + turkkilainen deminutiivin tunnus *-qa*, *-kä* < **qaj*. Volganbolgaarilainen oletettava äänneasu olisi **bī-kä*.

Turkkilaisissa kielissä, kuten yleensäkin altailaisissa ja uralilaisissa, ei ole varsinaista feminiinitunnusta, mutta sellaisina esiintyvät eräät deminutiivisuffiksit, kuten *-ča*, *-čä*, josta olen maininnut kirjoituksessani FUF 23: 105 (esim. yllä mainitusta sanasta karaimin *bij-ča*, balkarin *bij-ce*, kумыkin *bī-če* 'ruhtinatar, herratar, rouva') tai *-m* (esim. samasta sanasta *beg-im* id. SUSA 50⁷: 5). Viimeksi mainittu voi olla alunperin yks. 1. pers. poss.-suffiksi, siis tyyppiä *ma-dame* 'herrattareni, rouva'. Kolmas tapaus on mainittu *-qa*, *-kä*.

Näin ollen *piika* sanallakin voi olla paljon arvovaltaisempi alkuperä kuin sen nykyisen merkityksen perusteella saattaisi luulla.

6. Tšer. *küllö*.

Tunnetusti tšeremissien uskonnossa on paljon islamilaisia aineksia ja sen mukaisesti on monet nimityksetkin saatu turkinsukuisilta naapureilta, jotka vuorostaan ovat niitä lainanneet islamin emämaista, Persiasta ja Arabiasta. Niiden alkuperä onkin suurin piirtein selvillä. PAASONEN mainitsee (KSz 2:36) mm. jumaluuden *kəzər-pijambar* [nimen, joka alunperin merkitsee Elias-profeettaa < arab. + pers., olen selittänyt SUST 58: 214—6] rinnalla toisen jumaluuden *küllö-pijambar*, jonka tšeremissitkin käsittävät 'erilaisiksi *pijambareiksi*' (profeetoiksi). Itse *küllö*, joka tietääkseni esiintyy vain uskonnollisissa puheentavoissa, on toistaiseksi jäänyt selitystä vaille. Sen rinnalla esiintyvä *kürlö* (Genetz) ja *kürlü* (Porkka) 'kaikenlainen' on ilmeisesti sekamuodostus, johon toiselta puolen on vaikuttanut turkkilaista alkuperää oleva sana *türlö* 'erilainen' (allekirjoittanut, SUST 50: 74).

küllö sana tavataan paitsi edellä mainitussa yhteydessä myös sanontatavoissa *küllö perke* (HOLMBERG Tšeremissien uskonto 81) 'kaikenlainen(?) menestys', *küllö udulitš* 'kaikenlaiset rukoukset' (V. M. VASILJEV Marij

muter). Tämäkin sana on ilmeisesti lähinnä turkkilaista alkuperää, vaikka en ole sitä löytänyt tšeremissien naapureilta. Sen turkkilainen alkumuoto on *küllü*, josta johtuu karakirgiisiin (Judahin) *küldü* (*ld < ll*) 'kaikki', turkmeenin (Alijiv-Böörijif) *küllö* id., osmanin (Magazanik) *küllü* 'täysi, yleinen, huomattava, monilukuinen' < pers. < arab. *kullü*.

Mainituissa kielissä en kuitenkaan ole huomannut sanaa käytettävän yksinomaan uskonnollisissa sanontatavoissa, mutta ilmeisesti se on sellaisessa yhteydessä kulkeutunut tšeremissiin.

Martti Räsänen.